

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ У ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Для дослідження історії слов'янського світу і такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу духовності піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII–XIX ст. Знаходячись в обіймах європейських та азійсько-мусульманської цивілізації, західні слов'янські народи досить часто піддавались різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури і мови, відбувався процес онімечування і окатоличування. Такий стан слов'янської залежності не міг залишатися незмінним в умовах оновлення соціально-економічної ситуації і національної консолідації титульних етносів європейської цивілізації. Можливо, саме це (єдина європейська історико-культурна спадщина) стало каталізатором процесу етнокультурного, духовного відродження. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі із процесом становлення індустріальної цивілізації. Актуальним це історичне дослідження є тому, що промислові зміни, що мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX століття, відбувалися на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що в свою чергу прискорило процес національної самоідентифікації.

Ключові слова: *слов'яни, промисловість, імперія, Чехія, Словаччина, етнокультурний ренесанс, європейська цивілізація, індустріальна цивілізація.*

Для дослідження історії слов'янського світу й такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу духовності піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII–XIX ст. На нашу думку, розглядати соціальну структуру слов'ян необхідно як цілісну систему, якій притаманна внутрішня диференціація. При цьому різні частини соціальної структури знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку. На підставі суспільної практики доведено, що різноманітні соціальні спільноти людей постійно взаємодіють між собою, тому діяльність різних соціальних страт, класів тісно пов'язана із соціальними процесами, що мають місце в етносередовищах.

Актуальним це історичне дослідження є тому, що промислові зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX ст., відбувалися на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що своєю чергою прискорило процес національної самоідентифікації.

Метою розвідки є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки економічного розвитку Чеських і Словацьких земель у першій половині XIX ст.

Об'єктом вивчення є економічний розвиток регіону, а предметом наукового аналізу – промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст. і визначила стан і перспективи соціального та економічного розвитку цих районів Австрії.

Методи вивчення проблеми промислового розвитку автор обрав, виходячи із мети, об'єкта й предмета свого дослідження. Вивчення процесу економічного розвитку Чеських і Словацьких земель у динаміці та чітких хронологічних рамках (перша половина XIX ст.) і в певному історичному просторі (Австрія-Європа-Чеські й Словацькі землі) зумовили поєднання історичного й логічного методів і базування на принципі історизму як найголовнішому принципі наукового пізнання.

Науковий рівень вивчення проблеми промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. в сучасній історіографії залишається недостатнім. Безперечний внесок у дослідження цієї проблеми внесли чеські й словацькі історики. У розвитку чехословацької історичної науки, присвяченої проблемі промислового розвитку, можна виділити кілька етапів. Перший з них – становлення марксистської історіографії. Він охоплював середину 40-х – початок 50-х років XX ст. і проходив в умовах гострої класової та ідеологічної боротьби. До кінця 40-х років вирішальні позиції в історіографії зберігали представники старої історіографії. Із середини 50-х років історична наука розвивається в рамках марксистської історіографії. Деякі науковці¹ у своїх працях досліджують економічний і соціально-політичний розвиток Чеських і Словацьких земель, виходячи із матеріалістичного розуміння історичного процесу. Робиться спроба виявити закономірності економічного й суспільно-політичного розвитку Чеських земель і Словаччини у період становлення нового типу економіки.

З 70-х років автори досліджень приділили більше уваги з'ясуванню закономірностей соціально-економічного розвитку. Огріхами у цих працях було слабе поєднання національної історії із всесвітньо-історичним і загальноєвропейським контекстом. Почалося вивчення організаційних форм феодального господарювання в чеських землях, зокрема фольварка (велькостатка) та його специфіки, становища селян. Узагальнену картину соціально-економічного й політичного розвитку, змін у житті селянства, чесько-словацьких відносин надав Дохнал². Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А. Шпіса³.

Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Розпочалося дослідження процесу розкладання феодалізму й визрівання капіталістичних відносин, економічного й соціального розвитку Чехії, Моравії та Сілезії у XVIII – першій половині XIX ст.⁴. Розвитку промисловості чеських земель присвячено працю В. Краточвілової⁵, в якій показано специфіку так званого первинного накопичення і складання загальнонаціонального ринку в Чехії.

У праці Я.Новотного⁶ висвітлено основні аспекти проблеми промислового перевороту, виявлено його особливості в окремих галузях виробництва, показано процес складання буржуазії й пролетаріату. Загалом тема промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. потребує свого нового осмислення з позицій загальності світової історії й специфіки цивілізаційного розвитку.

Західне слов'янство до початку XIX ст. у своїй більшості розділило соціальну й політичну історію Європи та європейської цивілізації. Так, значна частина слов'янських земель входила спочатку до складу Австрійської імперії, а з 1867 р. – об'єднаної Австро-Угорщини. Під владою Габсбургів знаходилися такі етноси, як хорвати, словенці, частина сербів, чехи, словаки і частина поляків. Корінне населення «клаптевої імперії», австрійці, знаходилось у явній меншості від загальної чисельності підданих австрійської корони. Таке етнічне співвідношення практично не змінювалося протягом століття (аж до повного краху Австро-Угорської імперії). Наприкінці XIX ст. австрійці становили 24%, угорці – 19%, румуни майже 7%, а слов'яни – чехи, словаки, серби, хорвати, поляки, словенці, українці – загалом 47% від чисельності населення імперії. З часом етносоціальна строкатість імперії, не завжди далекоглядна внутрішня політика окремих представників династії Габсбургів визначили і причину розпаду поліетнічної монархії. Наприклад, Франц II (перший імператор Австрії, 1804-1835) характеризувався сучасниками людяним королем, який патріархально просто спілкувався з народом і старанно виконував свої державні обов'язки. Проте вважалось, що він абсолютно був позбавлений перспективного бачення гостроти етнічної проблеми і намагався із цієї ситуації отримати лише певні преференції задля організації роботи бюрократичної машини імперії. Коментуючи багатонаціональний склад країни, під час бесіди із французьким послом, імператор висловився так: «Мої народи є чужими один одному, і це добре. ... Я відправляю угорських чиновників до Італії, а італійських – до Угорщини. Кожен народ наглядає за сусіднім. Ніхто не розуміє сусіда, і в результаті всі ненавидять один одного. З цієї ненависті народжуються порядок і загальний мир»⁷.

Знаходячися в обіймах європейських та азіатсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавалися різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури й мови, відбувався процес онімечування та окатоличування. Такий стан слов'янської залежності не міг залишатися незмінним в умовах оновлення соціально-економічної ситуації й національної консолідації титульних етносів європейської цивілізації. Можливо, саме це (єдина європейська історико-культурна спадщина) стала каталізатором процесу етнокультурного, духовного відродження. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі з процесом становлення індустріальної цивілізації.

Наприкінці XVIII ст. Європа увійшла в новий, особливий, етап розвитку цивілізаційного процесу, що отримав назву індустріальна або машинна цивілізація. У марксистській історіографії він визначається як етап становлення капіталістичних відносин у промисловості й переходу від аграрної до індустріальної економіки. На практиці, на зміну малоефективному мануфактурному виробництву поступово приходять велике машинне виробництво. Цей процес прийнято називати промисловим переворотом, для здійснення якого були необхідними кілька соціально-економічних умов: наявність вільних робочих рук і капіталів в руках підприємців.

Провісником промислового перевороту в Австрії стала енергійна діяльність Йосифа II Австрійського (1780-1790), який щиро вірив у своє покликання вивести країну з відсталого економічного стану шляхом реформ зверху. Тому було зовсім не випадковим, що своє оточення він сприймав не як своїх свідомих партнерів, а лише як рядових виконавців його монаршої волі. Для реалізації своїх масштабних завдань Йосиф провів реформи. Вони посилили державний апарат і бюрократичну централізацію, але зверху встановлювалася рівність усіх громадян перед законом. Та австрійська чиновницька армія бюрократів залишалася непорушною стіною на шляху суспільних і промислових реформ. «На думку чиновників, мужик був природній ледар і п'яниця, глибоко неосвічене і абсолютно нерозвинене створіння, яке не розуміло свого блага, і яким необхідно було постійно керувати. ... Такій людині не було що втрачати, а результатом гуманної політики покійного імператора було те, що мужик нікого не слухав, окрім окружних начальників»⁸. Не заперечуючи складності й наявності середньовічних рудиментів у процесі духовної модернізації та оновлення як найважливішого складового елемента процесу соціально-економічної емансипації, хотілося б висловитися про те, що свідоме ставлення до праці й господарювання могло сформуватися лише на основі вільного підприємництва, але ніяк не під заступництвом бюрократа або поміщика.

Промисловий переворот у західних слов'ян став результатом трансформації аграрного суспільства до індустріального виробництва. Його основний зміст пов'язаний із початком масового застосування машин, і головне, зі зміною всієї структури суспільства. Становлення нового суспільного типу супроводжувалося масштабним підвищенням продуктивності праці, початком економічного зростання й швидкою урбанізацією. Перехід від мануфактурного до машинного виробництва означав технічний переворот і заміну ручної техніки системою високопродуктивних машин. Технічний прогрес став основою життєдіяльності цивілізації, спонукальним чинником для модернізації всієї освітньої галузі. Наприклад, низький загальноосвітній рівень в Австрійській імперії, що існував у середині XIX ст., залишався гальмом загальноімперського розвитку. Для порівняння: частка безграмотних у Німеччині на той час становила лише 2%, Франції – 23%. На цьому

фоні Російська імперія впевнено посідала перше місце в Європі із своїми 79%, Австрія друге із 42% від загальної чисельності населення⁹.

Загалом модернізація Австрійської держави була складним і суперечливим процесом, витоки якого розпочалися ще до XVIII ст., а остаточно завершилися лише у часи розпаду імперії Габсбургів. До особливостей австрійської модернізації необхідно додати її цивілізаційну специфіку. Австрійська імперія представляла собою окраїнну європейську державу, що доповнювало зміст процесу реформ геополітичною і гео економічною своєрідністю. Як колись сказав К. Меттерніх: «Азія починається там, де Східне шосе виходить із Відня»¹⁰.

Окрім того, процеси модернізації були пов'язані із магістральною проблемою Австрії – багатонаціональністю. Загальні політичні реформи необхідно було проводити в умовах мультикультурної та етнічної строкатості, коли різні частини імперії були неоднаково готові до змін. Реальний початок масштабної індустріально-капіталістичної модернізації держави Габсбургів можна датувати лише 60-ми роками XIX ст., коли внаслідок революції 1848 р., а потім і під впливом воєнних поразок виникла конкретна складна політико-економічна, адміністративна, церковно-політична й національно-культурна ситуація, що стала катализатором загальних суспільних змін.

Особливе місце в економічній структурі Австрійської імперії завжди займала Чехія, яку можна впевнено назвати перлиною Австрійської корони. Історично до імперії входили три чеські області – Чехія, Моравія та Сілезія. Разом вони становили 11 % території імперії, а за чисельністю населення у Чехії проживало 12%, Моравії – 4,6%, а Сілезії лише 1,1% від чисельності мешканців Австрійської імперії¹¹. Соціально-економічною своєрідністю від розвинутої Чехії відрізнялася Словаччина.

Промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст., визначила стан і перспективи соціального й економічного розвитку цих районів Австрії. На думку більшості дослідників, цей процес на Чеських і Словацьких землях мав певні відмінності від схожих європейських сценаріїв. Певне відставання економічних реформ було насамперед наслідком складних феодальних відносин і маргінальності слов'янського населення порівняно із титульним німецьким етносом. Однак при цьому саме у чеських землях було багато прихильників здійснення реформаторських дій, пов'язаних насамперед із свободою торгівлі. Тому на початку 40-х років в дискусіях про можливе входження до Німецького митного союзу чехи, на відміну від австрійської аристократії, підтримували ідею утворення союзу і вільної промислової конкуренції¹².

Перетворення мануфактурного виробництва на фабричне не було миттєвим актом. Цей процес заміни однієї виробничої форми на іншу реально розтягнувся не на одне десятиліття. Спочатку повільна поступо-

вість заміни ручної праці в основних операціях виробничого процесу ставала кроком до фабричного виробництва. При цьому підприємство на першому етапі свого розвитку проходило фазу проміжного зростання. Особливо цей процес розтягнувся у часі на Чеських і Словацьких землях, де більшість великих підприємств ще у першій половині 40-х років належала до підприємств із перехідним типом виробництва¹³. Це позначилось і на низькій динаміці процесу накопичення первинного капіталу. Він проходив в умовах так званого другого видання кріпацтва. А тому початок і розгортання промислової революції відбувалися в умовах суспільно-політичної ситуації, що була характерною для періоду розпаду феодальних відносин. На відміну від таких країн Європи, як Англія і Франція, де соціальна революція підготувала підґрунтя для успішного розвитку промисловості, в Австрії й Пруссії промислова революція стала катализатором соціального вибуху 1848 року, сприяла знищенню залишків старої феодальної структури і відкрила шлях до вільного розвитку капіталізму.

Політичним прискорювачем промислового розвитку регіонів, де проживали західні слов'яни, стали європейські явища початку XIX ст. Насамперед численні, масштабні воєнні події, що супроводжувалися наполеонівськими війнами. Наприклад, завдяки континентальній блокаді й постійному зростанню попиту на сільськогосподарську та бавовняну продукцію, збільшилися обсяги цього виробництва в Європі. У ці роки на Чеських землях розпочався промисловий переворот.

Хоча капіталістичні відносини склалися всередині патріархальних структур досить повільно, саме цехове виробництво аж до середини XIX ст. не вичерпало всіх резервів свого розвитку. Цехи ще півстоліття залишалися вагомим частиним загального економічного комплексу, що особливо було помітно у Словаччині. Так, основними джерелами існування жителів словацьких міст були ремесло і торгівля. При цьому наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тільки у Братиславі, де у той час проживало приблизно 30 тис. жителів, кількість підмайстрів та учнів була більша, ніж кількість самих майстрів. У решті міст склалася стабільна ситуація, за якої чисельність майстрів та учнів була майже однаковою¹⁴. Це пояснюється тим, що більшість ремісників були зайняті у виробництві лише частково. Решту часу вони працювали у сільському господарстві. Наприклад, у місті Спіші постійно у цеховому виробництві було зайнято близько 20,8% майстрів, решта працювали у виробництві лише певну частину часу, залежно від пори року¹⁵. Отже, склалася парадоксальна ситуація. Адже під час становлення індустріальної цивілізації, разом із появою промислових підприємств стабільно існувало патріархальне виробництво, що задовольняло регіональну економіку.

Причина такого становища – наявність багаторічних виробничих зв'язків із переважною орієнтацією на зовнішній ринок. Чехія, Словаччина традиційно експортували свою продукцію до столиці імперії, в Угорщину та Східну

Європу. Цьому сприяла дешевизна місцевої слов'янської робочої сили, що давало можливість підприємствам створювати конкурентну продукцію порівняно із західноєвропейською фабричною продукцією. Однак цілком виключити конкуренцію з боку економічно сильнішого суперника було неможливим. І хоча до 40-х років XIX ст. цехова організація міцно зберігала свої позиції, нове фабричне виробництво поступово витісняло старі форми¹⁶.

Локомотивом промислового розвитку Чеських земель стала текстильна промисловість, яка на мануфактурному рівні розвитку навіть випереджала інші галузі виробництва, а її вартість сягала 43% від вартості решти товарів Австрійської імперії¹⁷. Переважна більшість підприємств цієї галузі розташовувалась у найбільш розвинутих у промисловому відношенні частинах імперії: Нижній Австрії, Чехії, Сілезії й Моравії.

Особливе місце у структурі легкого виробництва посіла бавовняна галузь, що пов'язувалося не лише із зростанням попиту, а й із упровадженням ткацьких машин. Якщо 1810 року їх кількість сягала 163 шт., то 1841 року у виробничій галузі налічувалося 1695 ткацьких машин¹⁸. Напередодні 1847 р. в Чехії за статистичними даними існувало 86 прядильних підприємств, на яких на постійній основі працювало 9674 робітники. Фактично відбувався неухильний процес зростання виробництва при одночасному скороченні ручної праці, що своєю чергою позитивно відбивалося на становленні нової соціальної галузі у слов'янському середовищі, сприяло зростанню інтелектуального рівня населення¹⁹. При цьому, поза сумнівом, перехід до машинного виробництва мав і негативні наслідки. Він призводив до складних соціальних проблем, у результаті яких безробітними ставали сотні людей.

Певну відмінність від інших видів виробництва у легкій промисловості мала полотняна галузь, де централізація підприємства не мала чіткого характеру. У цьому виробництві широкого розповсюдження отримала розсіяна мануфактура, яка ще зберігала тісні зв'язки з феодальним велькостатком. До середини XIX ст. бавовняна промисловість країн Центрально-Східної Європи характеризувалася розсіяністю і провінціалізмом, що було властивим для початкового періоду індустріалізації, а технологічне забезпечення виробництва більше ніж на покоління відставало від англійських підприємств²⁰.

Наприклад, на Чеських землях ще до початку XIX ст. кожен десятий житель країни був працівником полотняного виробництва. При цьому частина працівників зберігала зв'язок і з сільським господарством. За таких умов, коли існував надлишок дешевої місцевої робочої сили, переважно із слов'янських селян, власники капіталу не вкладали значні кошти на придбання дорогих імпортованих машин. До речі, цьому сприяла грошова політика австрійської монархії, що високими інфляційними показниками фактично перешкоджала розвитку імперської промисловості. Тільки за період з 1799 р. до 1811 р. асигнації знецінились у 8,5 рази. Фактично гроші перестали бути засобом накопичення²¹. Такого тривалого періоду дезорганізації фінансів,

мабуть, не знала жодна інша європейська країна. Грошова нестабільність для Австрії стала магістральною тенденцією протягом усього XIX ст.

Тому у полотняному виробництві довгий час використовувались усі екстенсивні форми розвитку і лише вичерпавши їх, виробник приступав до машинного оновлення. Симптоматично, що саме у 40-і роки XIX ст., коли в інших галузях текстильної промисловості здійснювались основні зміни, полотняне виробництво потрапило у смугу жорсткої кризи, а працівники цієї галузі у своїй більшості взяли участь у національному й революційному русі²².

Однією із причин економічної кризи стала бюрократизація влади, яка не прагнула радикальних змін в економіці країни. Так, Франц II у внутрішній політиці спрямовував власні дії проти ліберальних реформ свого дядька Йосифа I. Уявлення про світоглядні цінності Франца дає практика реалізації принципів його промислової політики у Відні. Промислово-економічний розвиток столиці імператор свідомо стримував для того, щоб у місті було менше пролетаріату і, відповідно, менше революційної небезпеки. «Франц ненавидів промисловість... З превеликим задоволенням він закрив би всі фабрики, і лише тихий опір бюрократії, досить тісно пов'язаною з фабрикантами і фінансистами, перешкоджав йому здійснити цей улюблений план»²³.

Загалом в Австрії розвиток виробництва різного роду текстилю, бавовни на Чеських землях становив досить високий відсоток порівняно з іншими районами імперії. При цьому, незважаючи на те, що на місцевих виробництвах шляхта ще утримувала свої позиції впродовж першої половини XIX ст., спостерігався відтік цієї соціальної групи з підприємництва і притік іноземного капіталу в цю галузь. Капіталізація виробництва безпосередньо вплинула на становлення нової соціальної структури слов'янського населення. У цілому стан модернізації цієї промислової галузі імперії відставав від темпів зростання, що спостерігався у провідних європейських країнах.

Для підтвердження своїх слів наведемо наступну статистику. Так, у полотняній галузі Австрійської імперії перше механічне ткацьке виробництво було введено у виробничу дію в Чехії лише 1836 року. До 1843 р. в усій Австрії таких механізованих виробництв налічувалося вісім, причому три з них були розташовані у Чехії, одне – у Моравії²⁴. Водночас на теренах «світової майстерні», Англії, працювало 300 прядильень. За статистичними даними поліетнічна Австрія займала у списку світових виробників стабільне п'яте місце, залишивши при цьому позаду Російську імперію і Голландію²⁵.

Зі зростанням промисловості розвивалася і харчова галузь. Поступово, із наростанням процесу урбанізації, ця галузь виробництва стала виокремлюватись із сільського господарства. У структурі харчової промисловості в першій половині XIX ст. найбільших успіхів досягли такі галузі, як виробництво цукру, пивоваріння, винокуріння і мукомельна справа.

На початку XIX ст. виникли перші підприємства по виробництву цукру в Чеських і Словацьких землях. Однією із причин його розширення стало

введення континентальної блокади. Традиційно Австрія отримувала тростинний цукор із британських колоній, а тому вимушена була шукати інші способи розв'язання цієї проблеми. Австрійський уряд усіяко підтримував різного роду експерименти у цукровому виробництві. Поступово сировинною заміною став цукровий буряк²⁶. Лише за шість років (з 1810 р. до 1816 р.) у Чехії створено 15 заводів по виробництву цукру з буряка. Засновувалися ці підприємства переважно у панських велькостатках. При цьому половина власників нових виробництв були вихідцями із місцевих міщан. Це збільшувало етнічний фінансовий капітал чехів²⁷.

Упродовж першої половини XIX ст. цукрове виробництво в Австрії помітно зростало і до середини століття імперія (в основному за рахунок Чеських і Словацьких земель) впевнено посіла третє місце в європейському виробництві цукру²⁸. Швидкий розвиток підприємств цієї галузі остаточно ліквідував залишки феодальних повинностей на селі й сприяв активізації підприємницької діяльності міської й сільської буржуазії, яка почала витіснити з промислового виробництва німецьку шляхту.

Загалом харчова галузь, що за доби промислової революції виокремилася із сільського господарства, значною мірою від нього залежала. Вона була тісно пов'язана не лише з промисловістю, а й, безперечно, з успіхами аграрної революції. На практиці підприємства харчової промисловості, що розташовувались у сільській місцевості, структурою своєї організації й новизною виробничих відносин підривали засади феодального велькостатка, сприяючи соціальній та економічній диференціації села, тим самим прискорюючи капіталізацію сільського господарства²⁹.

Подальший розвиток усіх галузей австрійської промисловості не міг бути успішним без істотного прогресу в таких галузях, як металургія, промисловість і машинобудування. Цього не міг не розуміти імператор Франц, який намагався реформами зверху, власними циркулярами, максимально надати промисловості вигляду організованої виробничої системи. Однак його працелюбність і часом надмірна активність не працювали на користь країни. Імператор «виявляв мало довіри до своїх власних здібностей і водночас виявляв повну недовіру до думок і сумлінного старання своїх радників. Щоб не бути обдуреним, він уважав своїм обов'язком вивчати всі подробиці справ... але відмінності різних думок робили його власні погляди ще більш невпевненими і перешкоджали йому приймати будь-яке змістовне рішення»³⁰. Своєю внутрішньою політикою він призводив власну країну до відставання від передових європейських держав у розвитку промислової революції.

У металургійній галузі довгий час повновладними господарями залишалася шляхта. Причина «закритості» цієї галузі – бюрократизація дозвільної системи імперії. Аж до 1854 р. металургійні заводи знаходились у віданні гірського управління. Лише з його дозволу можна було засновувати нові металургійні підприємства³¹. До того ж повільний розвиток промис-

лової модернізації у металургії пояснювався тим, що шляхті традиційно належала більшість металургійних підприємств. А вона досить обережно вкладала кошти у модернізацію виробництва.

Будівництво й модернізація металургійних заводів вимагали фундаментальних витрат, тому феодальні власники підприємств аж до середини ХІХ ст. використовували працю залежних від них селян. Зовсім не випадково, що до середини ХІХ ст. вимальовується така соціальна картина у промисловості: 70,9% підприємців становить шляхта, 8,9% промисловості знаходилось у власності церкви і лише 17,7% металургійних підприємств становило власність нового класу – буржуазії³².

Поступовий розвиток промисловості у Чеських і Словацьких землях у першій половині ХІХ ст. спонукав до появи масового виробництва машин. Хоча до 30-х років можна стверджувати лише про ремісничче і мануфактурне виробництво машин. До середини ХІХ ст. на Чеських землях склалися всі економічні умови для виокремлення машинобудування у самостійну галузь, а найважливішим центром машинобудування стала Прага³³. Досить показовим є той факт, що зі всієї кількості парових машин, зайнятих на виробництвах Австрійської імперії, дві третини належали до вітчизняного виробництва³⁴. Розвиток машинобудівних фабрик надав величезний поштовх для технічного переоснащення всіх виробничих галузей у слов'янських районах. Незважаючи на певні успіхи країни, загалом фабричне виробництво в Австрійській імперії відставало від розвинутих країн Європи. На той час, коли загальна потужність парових машин у Франції становила приблизно 90 тис. кінських сил, Німеччині – 40 тис., в усій Австрії до 1841 р. використовувалися парові машини загальною потужністю трохи більше ніж 7,5 тис. кінських сил³⁵.

Загалом Чеські землі у першій половині ХІХ ст. щодо промисловості були однією з найрозвинутіших частин Австрійської імперії. Чеські землі, на відміну від Словацьких, за доби промислової революції до середини ХІХ ст. вже впевнено просувалися шляхом формування великої капіталістичної індустрії, хоча порівняно із європейськими регіонами показники Чеських земель за основними галузями виробництва відставали або, у кращому випадку, знаходилися на середньоєвропейському рівні.

¹ Mzška M. Morava a Slezsko v hospodářském a společenském vývoji předběžnového Rakouska S. 24-48; Purš J. K otázce průmyslové revoluce v hlavních odvětvích textilního průmyslu v českých zemích // Československý časopis historický. - 1954. - D.II. - S.76-105; Purš J. Průmyslová revoluce v českých zemích. – Praha, 1964. - 357 s.; Špiesz Anton. Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. - Bratislava, 1972. - 362 s.

² Dohnal M. Průmyslová revoluce a počátky dělnického hnutí v severomoravské platenické oblasti. - Ostrava, 1973. - 274 s.

- ³ Špiesz Anton. Op. cit.
- ⁴ Karniková L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. - Praha, 1964. - 361 s.
- ⁵ Kratochvilová V. České lnařství a průmyslová revoluce // Hospodařské dějiny. - 1983. - № 11. - S.143-188.
- ⁶ Novotný Jan. Stav řemeslné výroby a postavení řemeslníka na Spiši za danového soupisu roku 1828 // Nové obzory. - 1967. - № 9. - S. 110-121.
- ⁷ Травин Д. Европейская модернизация. - М.; СПб., 2004. - Кн. 1. – С. 599.
- ⁸ Митрофанов П. История Австрии. - СПб., 1910. - Ч. 1. – С. 149-150.
- ⁹ Хобсбаум Э. Век капитала. 1848-1875. - Ростов-на-Дону, 1999. – С. 62.
- ¹⁰ Хобсбаум Э. Век империи. 1975-1914. - Ростов-на-Дону, 1999. – С. 27-28.
- ¹¹ Op. cit. – S. 34-35.
- ¹² Травин Д. Европейская модернизация. - М.; СПб., 2004. - Кн. 1. – С. 595.
- ¹³ Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дис. на соис. уч. ст. к.и.н. - М., 1996. – С. 46.
- ¹³ Špiesz Anton. Op. cit. - S. 103.
- ¹⁵ Novotný Jan. Op. cit. - S. 114-115.
- ¹⁶ Karniková L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. – Praha, 1964. – S. 89-93.
- ¹⁷ Ibid. – S. 40
- ¹⁸ Purš J. K otázce průmyslové revoluce v hlavních odvětvích textilního průmyslu v českých zemích. - S.95.
- ¹⁹ Purš J. Průmyslová revoluce v českých zemích. – S. 27-29.
- ²⁰ Landes D.S. The unbound Prometheus: Technological change and industr. development in Western Europe from 1750 to the present. - L.;N.Y., 1969. – P. 169.
- ²¹ История XIX века. - М., 1937. - Т. 2. – С. 84.
- ²² Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. – С. 49.
- ²³ Пах П.Ж. Первоначальное накопление капитала в Венгрии // Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae. - Budapestini, 1952. - С. 81.
- ²⁴ Kratochvilová V. Op. cit. - S. 173.
- ²⁵ Dohnal M. Op. cit. – S. 40.
- ²⁶ Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. – С. 52-53.
- ²⁷ Důdek F. Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872. - Praha. – S. 27.
- ²⁸ Ibid. – S. 29.
- ²⁹ Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. – С. 57.
- ³⁰ Бах М. Австрия в первую половину XIX века. - СПб., 1906. – С. 129.
- ³¹ Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. – С. 57.
- ³² Dějiny hutnictví železa v Československu. – Praha, 1986. - D. II. - S. 42.

³³ Purš J. Průmyslová revoluce v českých zemích. - S. 95.

³⁴ Naše národní minulost v dokumentech. - Praha, 1956. - D. II - S. 292.

³⁵ Horská-Vrbová P. Kapitalistická industrializace v českých zemích. - Praha, 1977 – S. 58.

Для исследования истории славянского мира и такого его компонента, как этнокультурный ренессанс, важно определить социально-экономические факторы, которые стали катализатором процесса духовности подъема западных славян на рубеже XVIII–XIX вв. Находясь в объятиях европейских и азиатско-мусульманской цивилизаций, западные славянские народы достаточно часто поддавались разного рода дискриминации, особенно в области культуры и языка, проходил процесс германизации и окатоличивания. Такое состояние славянской зависимости не могло оставаться неизменным в условиях обновления социально-экономической ситуации и национальной консолидации титульных этносов европейской цивилизации. И совсем не случайно, что рост славянского самосознания в 20-40-х годах XIX ст. совпал во времени с процессом становления индустриальной цивилизации. Актуальным данное историческое исследование является потому, что промышленные изменения, которые имели место в среде западных славян в первой половине XIX века, проходили на широком историческом фоне пробуждения народов Европы, что в свою очередь ускорило процесс национальной самоидентификации.

Ключевые слова: славяне, промышленность, империя, Чехия, Словакия, этнокультурный ренессанс, европейская цивилизация, индустриальная цивилизация.

It is important to determine the social-economic factors that enhanced the spiritual process of Western Slavs' development at the turn of the XVIII-XIX centuries to investigate the history of the Slavonic world and its ethno-cultural renaissance component. Within European and Asian-Muslim civilizations Western Slavonic people were often the subjects of discrimination especially in the field of culture and language, namely of Germanization and Catholicization. This state of Slavonic dependence has been changed under the renovation conditions of social-economic situation and national consolidation of title ethnic groups of European civilizations. Perhaps only the European historical-cultural heritage enhanced the process of ethnic-cultural and spiritual renaissance. No wonder that the development of Slavonic self-consciousness in 1820-1840s coincided with the establishment of industrial civilization. Another cause of the topicality of this research is that the industrial changes that happened among Western Slavs in the first half of the XIX century took place in the period of European peoples' awakening that enhanced the process of national self-identification.

Key words: slavs, industry, empire, Czech, Slovakia, ethnocultural renaissance, European civilization, industrial civilization.